

Pod względem techniki opracowania i układu Kodeks z Hermopolis niewiele różni się od innych znanych zbiorów prawa antycznego. Próba objęcia regulacją prawną zagadnień z rozmaitych dziedzin, przy zastosowaniu metody kazuistycznej, powoduje i w tym przypadku, że zbiór ów daleki jest od wyczerpującego ujęcia całej tematyki. Także próby systematyzacyjne ograniczają się w nim do czysto mechanicznego zgrupowania przepisów odnoszących się do poszczególnych kwestii prawnych.

Do tekstu Kodeksu dołączono wybór prywatnych dokumentów prawnych wskazujący przykłady praktycznego stosowania jego postanowień (np. umowę pożyczki zboża oraz akt dokumentujący jej zwrot, pokwitowania wpłaty czynszu dzierżawnego, akty dotyczące podziału majątku *mortis causa* — prawo bowiem egipskie nie znało testamentu — i szereg innych).

Teksty źródłowe (s. 41-164) poprzedza interesująco napisany przez tłumacza zbioru — S. Grunerta oraz B. Rode obszerny wstęp (s. 5-37). Daje on czytelnikowi ogólną charakterystykę Egiptu czasów ptolemejskich, przedstawia dzieje odnalezienia i odczytania Kodeksu oraz wskazuje na najbardziej interesujące postanowienia tego zbioru.

Wypada wyrazić żal, iż polskie wydawnictwa nie zaproponowały, jak dotąd, czytelnikom podobnej, szeroko dostępnej serii tekstów źródłowych, obejmujących dzieła historyczne, filozoficzne czy prawne, mieszczące się w światowym dorobku myśli ludzkiej (Kodeks z Hermopolis wydany został przez lipskie wydawnictwo „Reclam”, jako 909 pozycja z serii „Philosophie — Geschichte”). Z pewnością nie wypełni tej luki, zapoczątkowana w 1980 r. bibliofilska, a co za tym idzie niskonakładowa i kosztowna, seria „Bibliotheca Mundi”.

(A. S.)

Marco Boari, *Qui venit contra iura. Il furiosus nella criminalistica dei secoli XV e XVI*, Milano 1983, ss. 167.

Jest to studium o sytuacji osoby szalonej (*furiosus*) w prawie karnym, według średniowiecznej glosy, a następnie według doktryny prawniczej XVI-XVII w. Autor wykorzystał sumiennie liczne fragmenty glosy, a następnie dzieła komentatorów, zwłaszcza *Consilia* Balda de Ubaldis. Szczególnie dokładnie zajął się poglądami późniejszych prawników-praktyków, jak Menochius, Maranta, Carpov.

Celem pracy jest ukazanie rozwiązań, jakie musieli tworzyć dawni prawnicy w obliczu przestępnego działania osoby, która okazała się szalona. Podstawowym problemem, z którym starała się już uporać glosa, było wyodrębnienie szaleńca (*furiosus*) od innych bliskich mu kategorii, a więc od marnotrawcy (*prodigus*), od osoby niedojrzałej (*pupillus*), od osoby śpiącej (*dormiens*) lub nieobecnej (*absens*). Dużo miejsca poświęcił autor sposobowi ustalenia (udowodnienia) faktu choroby umysłowej i roli lekarzy przy tym.

Opinia, że *furiosus* nie powinien być karany za swoje czyny, ścierała się w XVII w. z poglądem, że *furiosus* w ogóle nie popełnia przestępstwa (*furiosus deliquit, sed non punitur* lub *furiosus non deliquit*). Autor cofa się aż do komentarzy Balda i przypomina jego teorię o *malefitium casuale* (s. 106). Późniejsi prawnicy uważali, że *furor* jest okolicznością uwalniającą od kary (Clarus) lub wpływającą na jej złagodzenie (Carpov). Autor pokazuje więc, jak dawni prawnicy kluczyli wokół zagadnienia nieodpowiedzialności karnej szaleńca, zatrzymując się jednak głównie na problemie samej kary, a omijając często problem

winy. Tylko Gandinus zbliżał się do sedna sprawy, postulując uwolnienie szaleńca od kary, ponieważ *egit et perfectit, sed non cogitavit* (s. 98).

Dziełem dawnych prawników była też prawnicza analiza szaleństwa, której Boari poświęca osobny rozdział. Omawia tu stanowisko prawników wobec choroby umysłowej po przestępstwie (*furor superveniens*), przerw w tej chorobie i stopni jej nasilenia.

Rzetelne studium M. Boari (z którego podaje tu tylko niektóre problemy) ukazuje trudną drogę myślową, jaką przebywała wiedza prawnicza, by dotrzeć do bardziej humanitarnych rozwiązań. W ich poszukiwaniu ogromną rolę musiała odgrywać nauka prawa kanonicznego, o której autor mówi niestety niewiele. Wpływów prawa kościelnego możemy szukać w głosie, z którego Boari czerpie obficie. Nie eksponuje jednak roli kanonistyki, choć sam temat pracy powinien do tego zachęcać.

Niedopatrzeniem redakcyjnym jest brak bibliografii, która ułatwiłaby czytelnikom tej wartościowej książki przegląd bogatego materiału źródłowego i literatury.

(I. M.-K.)

Cesare Mozzarelli, *Sovrano, società e amministrazione locale nella Lombardia teresiana (1749 - 1758)*, Bologna 1982, ss. 235.

Autor jest profesorem historii na uniwersytecie w Trydencie. Poświęca się od lat historii Włoch nowożytnych; opublikował niedawno monografię o urzędach państwowych w austriackiej Lombardii (Mediolan 1972) oraz pracę o naukach społecznych w Italii epoki liberalizmu (Wenecja 1981). Obecna książka jest analizą reform przeprowadzonych w Lombardii w drugiej połowie XVIII stulecia (od 1755 r.), a dotyczących gmin, miast i prowincji.

Mozzarelli przedstawia w czterech zasadniczych rozdziałach genezę i sposób przeprowadzenia reform, uwzględniając w szerokiej mierze stosunki społeczne i polityczne epoki, a zwłaszcza spory na temat podatków i administrowania państwem pomiędzy urzędnikami monarchy a patrycjatem lombardzkim. Reforma administracji lokalnej, której twórcą był Pompeo Neri, miała o tyle duże znaczenie, że spowodowała zmianę ustroju Włoch północnych i była początkiem zmiany stosunku monarchy do poddanych w tej części Italii, co rzutowało także na stosunki w Austrii. Autor wydobywa w interesujący sposób elementy, z których tworzyło się w Europie państwo nowożytne.

Praca ta zainteresuje przede wszystkim historyków administracji i historyków monarchii habsburskiej.

(I. M.-K.)

Wilhelm Treue, *Wirtschafts-und Technikgeschichte Preussens*, Berlin—New York 1984, ss. 656 (indeksy i wykaz literatury). Tom 56 wydawnictw Historische Kommission zu Berlin.

W. Treue parokrotnie już w formie syntetycznej opracowywał niemiecką historię gospodarki i techniki. W najnowszej swej publikacji ujął obszernie historię gospodarczo-społeczną i techniki Prus dla okresu od 1701 r. do 1879 r. Jeżeli pierw-